

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

נינה קורן-קריא

ילדים רבים הנחשפים לסביבה ביתית מסכנת מוצאים מביתם ומועברים למסגרות חוץ-ביתיות האמורות לספק להם סביבת גדילה מוגנת ותומכת. ילדים אלו חוו במשפחות המוצא שלהם טיפול הורי לקוי ולעיתים אף מסכן, ומצבם פגיע. כדי להתמודד עם קשיי עברם הם זקוקים לדמות הורית המפגינה כלפיהם עקביות, רגישות ומחויבות. פעמים רבות ילדים אלו מועברים בלתי ברירה למסגרת מגורים קבוצתית אשר מתקשה להעניק טיפול אישי המותאם לצרכיהם (Barth, 2005; Colton & Roberts, 2007; Little, Kohm, & Thompson, 2005; Schmid, 2007). במאמר העמדה בגיליון זה, נוקטים דו"ייר ועמיתיה עמדה ברורה ונחרצת נגד מסגרות מגורים קבוצתיות לילדים שהוריהם אינם יכולים לספק להם סביבה התפתחותית ראויה, ומדגישים כי שהייה במסגרת כזו פוגעת ביכולת הילדים לפתח התקשרות לדמות הורה, וגם ביכולתם להתנסות ביחסים עם מבוגר המפעיל סמכות באופן מותאם ורגיש לצרכיהם. לפיכך הם מדגישים כי שהות במסגרות קבוצתיות שאינן בעלות מאפיינים ביתיים, ולו לתקופה קצרה, יכולה לפגוע ברווחתם ובהתפתחותם של הילדים ושל המתבגרים. מחקרים רבים תומכים בעמדה זו של כותבי מאמר העמדה. בתגובתי אציג שתי זוויות ראייה נוספות המדגישות גם הן את הסיכון ההתפתחותי הטמון בשהייה במסגרות קבוצתיות. אתמקד בשני מדדים משמעותיים בתפקוד ההורי: ההשקעה הרגשית שמגלה הדמות המטפלת כלפי הילדים שבטיפול, ויכולת הדמות המטפלת לגלות תובנה לעולמם הפנימי של הילדים. שני ממדי הורות אלו, ההשקעה הרגשית והתובנה, נמצאו עומדים בבסיס הורות רגישה ומותאמת לילד ומהווים תשתית חשובה להתפתחותו התקינה. אציג את שני מושגי המפתח הללו, ואתמקד במחקרים שנערכו בארץ ובעולם אשר תומכים בהנחות העומדות בבסיסם תוך דיון במשמעותם לגבי מסגרת מגורים קבוצתית לילדים. אפתח בנושא ההשקעה הרגשית.

השקעה רגשית

במרבית המשפחות הנורמטיביות, ההורים משקיעים רגשית בילדם וחושבים שהם חייבים לגדלו בצורה מיטיבה ותומכת. השקעה רגשית בילד מוגדרת כמידה שבה ההורה או המטפל מונע בידי רצון לכוון יחסים ארוכי-טווח עם הילד שבטיפולו.

הגדרה זו נתפסת כברורה מאליה וכמרכיב אינטרגלי בהורות, ולפיכך אף אינה נבדקת במחקרים העוסקים במשפחות בסיכון נמוך. לעומת זאת, השקעה רגשית הופכת למרכיב מרכזי ורב-משמעות בהורות של הורים לא ביולוגיים (Ackerman & Dozier, 2006; Dozier & Lindheim, 2002; Bates & Dozier, 2005), בין אם אלו הורים אומנים או מדריכים בפנימיות – סידורים שבהם יחסים מתמשכים בין הילד לבין הדמויות המטפלות אינם ניתנים תמיד למימוש. ההשקעה הרגשית של הדמות המטפלת היא הבסיס למתן טיפול רגיש ומותאם לצרכי הילד, ולפיכך גם בעלת יתרונות רבים לילד הנמצא בטיפול (Lindheim & Dozier, 2007). כדי להעריך את מידת ההשקעה הרגשית של הדמות המטפלת פיתחו בייטס ודוֹזִייר (Bates & Dozier, 2002) ריאיון מובנה למחצה הנקרא This Is My Baby/Child – TIMB. בריאיון מתבקשת האם לתאר את אישיותו של כל אחד מהילדים, מחויבותה לגידולם והמידה שבה תתגעגע לכל אחד מהם אם יילקח ממנה. כמו כן היא נשאלת כיצד היא חושבת שמערכת היחסים שלה עם הילד משפיעה על התנהגותו העכשווית וכיצד תשפיע על התפתחותו העתידית. ניתוח תשובות האם מאפשר להעריך את מידת ההשקעה הרגשית שהיא מגלה בשלושה היבטים המרכיבים את ההשקעה הרגשית: קבלה של הילד, מחויבותה להיות הורה לילד והמודעות ליכולתה להשפיע על התפתחות הילד.

מחקרים שעשו שימוש ב-TIMB מצאו כי הורים אומנים נבדלים במידת השקעתם הרגשית בילדים שבטיפולם. חלק מההורים ראו את תפקידם לספק סיוע מוגבל בזמן לילדים, ואילו אחרים דיברו על ילדי האומנה כאילו היו שלהם, וביטאו במהלך הריאיון שאיפה לאמץ את הילד אילו ניתנה להם אפשרות (Bates & Dozier, 2002; Dozier, 2005). השקעה הורית ברמה גבוהה נמצאה קשורה להסתגלות טובה יותר של הילדים ולהתפתחותם החיובית. נמצא כי אימהות אומנות שהראו השקעה רגשית גבוהה ניהלו אינטראקציה תומכת יותר עם תינוקות שבטיפולן, ואף סיפקו תמיכה מותאמת יותר במשימות של פתרון בעיות, לעומת אימהות אומנות שהראו רמות נמוכות יותר של השקעה רגשית (Bates & Dozier, 2002). באופן דומה, הורים אומנים שהפגינו השקעה רגשית גבוהה גם הפגינו שמחה והנאה רבה יותר מהתינוקות שבטיפולם לעומת אומנים שהראו השקעה רגשית ברמה נמוכה יותר (Bernard & Dozier, 2011).

מידת ההשקעה ההורית ניבאה גם תוצאות התפתחותיות בילדים. למשל, מידת מחויבות גבוהה לילד שנמדדה בהיותו בן שנתיים, ניבאה את הייצוגים של הילד ביחס לעצמו וביחס לאחרים, וגם את מידת העניין והמעורבות שגילה בעת ביצוע משימה שלוש שנים מאוחר יותר (Ackerman & Dozier, 2005; Bates & Dozier, 2002). במחקר ארוך-טווח אחר נמצא כי לאימהות אומנות שהפגינו קבלה גבוהה היו ילדים שפיתחו ייצוגי עצמי חיוביים יותר ויכולת להתמודד טוב יותר עם תרחיש של פרידות מאשר ילדי אומנה שאימהותיהם האומנות הראו קבלה פחותה (Ackerman & Dozier, 2005).

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

רמות ההשקעה הרגשית של האימהות האומנות נמצאו יציבות לאורך זמן וכן נמצאו מנבאות את יציבות היחסים. רמות גבוהות יותר של מחויבות היו קשורות לסבירות גבוהה יותר לאימוץ הילד או להשמה ארוכת-טווח (Dozier & Lindheim, 2006). ממצאים אלו מעידים כי הן היתרונות והן הקשיים הקשורים לגדילה אצל אם אומנת שהראתה השקעה רגשית גבוהה או נמוכה יכולים להיות בעלי השפעות ארוכת-טווח על הילד.

גורמים שונים יכולים להשפיע על מידת ההשקעה הרגשית שמפתחת הדמות מטפלת. בין אלה גיל הילד ומספר הילדים שהיא מגדלת. אימהות אומנות נוטות להראות רמות גבוהות יותר של השקעה רגשית כלפי ילדים שהושמו בחזקתן כתינוקות לעומת פעוטות או ילדים (Dozier & Lindheim, 2006). יתרה מכך, מטפלות אשר גידלו ילדים רבים בעברן הראו רמות נמוכות יותר של השקעה רגשית ומחויבות הורית לעומת מטפלות אשר אמנו מספר קטן יותר של ילדים (Dozier, 2005).

הגורמים הקשורים למידת ההשקעה הרגשית של הורים אומנים אינם רק תולדה של אפיוני ההורים. גם למשתנים שהילדים מביאים עמם השפעה רבה, ובמיוחד בולט הדבר כשמדובר בילדים ולא בתינוקות רכים. כך למשל דיווחו לינדהיים ודווייר (Lindheim & Dozier, 2007) כי דרגת בעיות ההתנהגות שהראו הילדים היו קשורות לרמות המחויבות ההורית: מחויבות הורית גבוהה יותר נמצאה קשורה לרמות נמוכות יותר של דיווח על הפרעות התנהגות של הילדים. מכיוון שהאימהות האומנות הן אלו שדיווחו על הפרעות ההתנהגות של הילדים במחקר זה, אי אפשר להצביע על כיוונית ההשפעה. כלומר, ייתכן בהחלט כי בעיות ההתנהגות של הילדים הן שהשפיעו על מידת המחויבות של האם האומנת ולא להיפך.

המחקרים שתוארו עד כה מדגישים את חשיבות ההשקעה ההורית כמרכיב חיוני להתפתחותם התקינה של ילדים הגדלים מחוץ לביתם. עם זאת, מחקרים אלו עסקו באימהות אומנות אשר התמודדו עם גידול ילד אחד או שניים בכל זמן נתון. הממצאים המורים כי גם במסגרת ביתית זו נמצא קשר בין מספר הילדים שהאם אמנה לאורך השנים לבין רמות נמוכות יותר של השקעה רגשית כלפי הילדים שבטיפול העכשווי, מחזקים את הדאגה המועלית במאמר העמדה ובטענת כותביו, כי מסגרות קבוצתיות מתקשות לתת לילדים סביבה התפתחותית מספקת. במסגרות קבוצתיות נדרשים המטפלים להיות אחראים ברזמנית לגידולם של כמה ילדים שהגיעו מרקע משפחתי ונחשפו לתקופות של טיפול לא הולם ולא מיטיב (לדוגמה: Dozier, Albus, Fisher, & Sepulveda, 2002), ובעקבות זאת מפגינים רמות מוגברות של קשיים נפשיים, רגשיים-חברתיים, והתנהגותיים (לדוגמה: Cicchetti & Rogosch, 2001; Jee et al., 2010). גובר החשש כי הורים אומנים יתקשו לפתח השקעה רגשית גבוהה בילדים אלו. יחסים קרובים עם מבוגר קרוב, אכפתי ומחויב, כפי שמודגש במאמר העמדה של דווייר ועמיתיה, חיוניים כדי לסייע לילדים אלו להתגבר על קשיי

העבר ולפתח אמון במערכות יחסים קרובות וגם לתת אמון ביכולתם להסתייע בקשרים קרובים, לבטוח בהם ואף ליהנות מהם. כותבי המאמר שבו והדגישו את הקשיים הטמונים במערכות יחסים בין ילדים למטפלים בהם במסגרות קבוצתיות, וסוגיית ההשקעה הרגשית מדגישה פן נוסף שיכול להתווסף לדאגות המטרידות את כותבי המאמר בכל הנוגע לסיכון שחווים הילדים הגדלים במסגרות אלו. השקעה רגשית גבוהה משמעה, כאמור, תחושה של רצון לגדל את הילד, ולראותו כ"ילד שלי"; והקשיים שמציבה מסגרת גידול קבוצתית מעלים חשש כי רבים מן הילדים הגדלים במסגרות אלו אינם מקבלים את התחושה כי ישנו מבוגר קרוב שעבורו הם "האחד המשמעותי", זה שכשהוא מדבר עליהם עיניו נוצצות, זה שבאמת רוצה לגדל אותם ללא נקודת סיום ליחסים.

נפנה כעת לתאר את הממד ההורי השני – תובנה.

תובנה הורית

אינטראקציות של הורים (או דמויות מטפלות אחרות) עם הילדים שבטיפולן מערכות לא רק את הרמה ההתנהגותית אלא כוללות גם את המשמעות שהתנהגות הילד מעלה בהורה, ובמיוחד את המחשבות, הרגשות והמניעים שלתחושת ההורה עומדים בבסיס התנהגות הילד. בחיי היום-יום ההורה צופה בילדו וחולק עמו רגעים של שמחה, אך גם רגעים רבים של קושי, קונפליקט והתנהגויות מאתגרות של הילד. בכל אלו, על ההורה לנסות להבין את המשמעות של התנהגות הילד תוך התייחסות לנקודת הראות של הילד ולהנעות העומדות בבסיס התנהגותו. תהליך זה של מתן משמעות להתנהגות הילד הוא תובנה הורית – היכולת של ההורה לראות את הדברים מנקודת הראות של ילדו ולדבר על הילד ועל יחסיו עמו באופן היוצר תמונה רב-ממדית ומקבלת של הילד, תוך התייחסות נרחבת למניעים העומדים בבסיס התנהגות הילד ותוך הכנסת שינויים והתאמות בהלימה עם מידע חדש (Oppenheim & Koren-Karie, 2002, 2009).

המושג תובנה הורית נטוע בעבודותיהם של קלינאים ושל חוקרי התפתחות. הם טענו כי הבנה מלאה ומעמיקה של יחסי הורה-ילד דורשת התייחסות לא רק להתנהגותו של ההורה אלא גם לייצוגים הפנימיים שיש להורה ביחס לילדו, כולל המשמעות הייחודית והספציפית שיש לילד עבור ההורה. את הביטוי הידוע ביותר לתפיסה זו הציגו לפני כמה עשורים פרייברג, אדלסון ושפירו (Fraiberg, Adelson, & Shapiro, 1975). הם תיארו כיצד הייצוגים שיש לאם אודות ילדה מושפעים מאוד מהתנסויות טראומטיות וצרכים לא מסופקים מילדותה שלה, כך שהיא למעשה אינה יכולה לראות את ילדה שלא מבעד למסננים של קשייה האישיים. במקרים מסוג זה אימהות חוות קשיים בפיתוח תובנה למטרות, למחשבות ולרגשות העומדים בבסיס התנהגות ילדם, ומתקשים להגיב באופן אמפתי לאיתותי הילד ולצרכים הרגשיים העומדים בבסיס איתותים אלו.

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

על בסיס העבודה של פרייברג ועמיתיה (Fraiberg et al., 1975) ועל כתיבתו של בולבי (Bowlby, 1982) באשר לחשיבות מודלי העבודה הפנימיים (internal working models) המהווים את סך הציפיות של הפרט מעצמו, מאחרים משמעותיים לו ומהעולם שסביבו, ומתפתחים על בסיס התנסויות ילדות – פותחו כלים שונים להערכת הייצוגים שיש להורים לגבי ילדיהם (ראו סקירה אצל George & Solomon, 2008). אך כיצד הורים מיישמים את הייצוגים שלהם לגבי הילד בשעה שהם מנסים להבין רגעים ספציפיים וקונקרטיים בחייו? כדי להעריך תהליך זה פיתחנו את ריאיון התובנה ההורית (Insightfulness Assessment – IA) (Koren-Karie & Oppenheim, 2000; Oppenheim & Koren-Karie, 2000) המאפשר לנו להעריך את התובנה ההורית באופן סיסטמטי.

בתהליך הערכת התובנה ההורית שני שלבים. בשלב הראשון ההורה מצולם עם ילדו במהלך שלוש אינטראקציות שונות ההולמות את גיל הילד (למשל: בגיל הינקות האינטראקציות יכללו משחק חופשי, משחק מובנה ואינטראקציה טיפולית כגון האכלה, ואילו בגיל הילדות האינטראקציות יכללו משחק חופשי, משחק תחרותי ופעילות של יצירה משותפת). לאחר מכן ההורה צופה בקטעים מתוך צילומי האינטראקציות הללו, ולאחר כל קטע הוא נשאל מה לדעתו חושב ומרגיש ילדו בעת האינטראקציות האלו, וגם מה הוא עצמו חושב ומרגיש. בחינה מדוקדקת של תעתיקי הראיונות, ובמיוחד בחינת אופן דיבורו של ההורה על המחשבות, הרגשות וההתנהגות של ילדו, מאפשרות לנו ללמוד על מידת התובנה או העדר התובנה שמגלה ההורה כלפי ילדו.

הורה בעל תובנה מאופייין בדיבור היוצר תמונה רב-ממדית, עשירה, מקבלת ופתוחה של ילדו. במהלך תשובותיו תומך ההורה את תיאוריו ומסקנותיו בדוגמאות מתאימות מקטעי הווידאו שבהם צפה ומחיי היום-יום. הורה בעל תובנה רואה את תפקידו כ'צופה אקטיבי' שמטרתו לנסות ולהבין את המניעים העומדים ביסוד התנהגות ילדו והוא פתוח לראות התנהגויות מאתגרות או אף שליליות של ילדו בלי שיעוררו בו כעס או רצון להתרחק. בו בזמן הוא גם פתוח לראות התנהגויות שמעוררות בו שמחה וגאווה, והוא מדבר על רגשות חיוביים אלו בפתחות ובהנאה.

הורים ללא תובנה מאופיינים בראייה צרה וחד-ממדית של הילד. יש הורים המרבים לדבר על רגשות ועל תהליכים פנימיים, אך הם מתמקדים בעיקר ברגשותיהם שלהם ולא באלו של הילד. כשהם מדברים על ילדם הם מתקשים לתמוך את דבריהם בקטעי הווידאו שצפו בהם או בתיאורים אפיזודיים מחיי היום-יום. לפיכך מתקבלת תמונה עמוסה רגשית ולא קוהרנטית, שאינה מאפשרת ללמוד על הילד ועל עולמו הפנימי. אצל הורים אחרים מתבטא העדר התובנה בחוסר עניין ובחוסר מעורבות של ההורה בתכני הריאיון. תשובות ההורה לשאלות הריאיון הן קצרות ולקוניות, ונראה כי עצם הניסיון להבין את מחשבותיו ורגשותיו של הילד הוא חדש עבורו ולא בהכרח נתפס

כהתנסות מעניינת או בעלת חשיבות. התמונה שנוצרת במקרים אלו היא דלה מאוד, ואינה מאפשרת ללמוד על עולמו הפנימי של הילד ועל מניעיו.

אחת הנקודות החשובות להבנת התובנה ההורית היא כי התיאורים הללו מתייחסים לאופן שבו ההורה מדבר על ילדו ולא לתוכן התיאורים. הורה יכול לתאר התנהגויות מאתגרות של ילדו (למשל תוקפנות או חוסר ציות) תוך ניסיון להבין מה גורם לילד להתנהג באופן זה וניסיון לזהות אלו רגשות יכולים להיות קשורים להתנהגות המדוברת. הורה בעל תובנה ישייך התנהגויות מאתגרות של הילד למצבים ספציפיים ולא יצא מהם להכללות שליליות גורפות לגבי הילד ואופיו. בכל מקרה, ההתנהגויות המאתגרות של הילד יתוארו כחלק אחד בלבד מאישיותו של הילד, וההורה יאזן את התיאורים השליליים בתיאורים חיוביים. אותן התנהגויות יתאר הורה חסר תובנה בהפגנת כעס, או רמות גבוהות של חרדה, או תוך קור, ריחוק ואף דחייה ובזוי.

מחקרים קודמים תומכים בחשיבות התובנה ההורית להתנהגות רגישה של האם כלפי הילד וכלפי התפתחותו. בשני מחקרים שעסקו באוכלוסייה נורמטיבית, אימהות אשר סווגו כבעלות תובנה הפגינו התנהגות רגישה יותר כלפי ילדיהן במהלך אינטראקציות משותפות, וילדיהן היו בעלי סבירות גבוהה יותר לפתח כלפיהן התקשרות בטוחה. לעומת זאת, אימהות שסווגו כחסרות תובנה הפגינו רמות נמוכות יותר של זמינות רגשית כלפי ילדיהן, וילדיהן נמצאו בעלי סבירות גבוהה יותר לפתח כלפיהן התקשרות לא בטוחה (Koren-Karie, Oppenheim, Dolev, Sher, & Etzion-; Carasso, 2002; Oppenheim, Koren-Karie & Sagi, 2001).

התובנה ההורית נמצאה בעלת חשיבות גם במדגמים של אוכלוסיות בסיכון. לדוגמה, בשני מחקרים על אימהות לילדים עם אוטיזם, נמצא שאימהות בעלות תובנה הראו יותר התנהגות סינכרונית כלפי הילד (Hutman, Siller, & Sigman, 2009) ויותר רגישות בעת אינטראקציה עם הילד לעומת אימהות שסווגו כחסרות תובנה (Oppenheim, Koren-Karie, Dolev & Yirmiya, 2009). התובנה ההורית לא נמצאה קשורה למשתני רקע של ההורה כגון מין או השכלה, ואף לא לחומרת הדיאגנוזה של הילד (אוטיזם או PDD) או לרמת תפקודו. ממצאים אלו תומכים באחת מהנחות היסוד המשמעותיות ביותר הנוגעת לתובנה – והיא כי התובנה ההורית נקבעת יותר על פי המשמעות שהורה מייחס להתנהגויות של הילד ופחות מושפעת ממאפייניו הממשיים של הילד. לפיכך, הורה יכול להפגין תובנה לעולמו של ילדו גם במקרים שבהם הילד מראה בעיות התנהגות חריפות. במדגמים נורמטיביים, רוב ההורים (כ־70%) מראים תובנה לעולם הפנימי של ילדיהם (מרקן, 2010; Koren-Karie et al., 2002), וכמחצית מההורים לילדים עם אוטיזם נמצאו בעלי תובנה (Oppenheim et al., 2009), ואילו במדגמים שבהם האם משתייכת לאוכלוסייה בסיכון (למשל כשלאם היסטוריה של התעללות מינית), נמצא שרק מיעוט קטן של האימהות (כ־10%) גילה תובנה הורית (Oppenheim & Koren-Karie, 2009).

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

אם כך, גם התוכנה ההורית וגם מידת ההשקעה הרגשית ההורית חשובים להתפתחות תקינה של ילדים. חשיבותם אף גוברת במצבי סיכון כגון הוצאה מהבית, כשמדובר בילדים במצב פגיע הזקוקים לדמות הורית משקיעה ומחויבת, קרובה ומבינה, המסוגלת 'לראות' את הילד גם מעבר להתנהגותו הבעייתית. ילדים המגיעים לסידור חוץ-משפחתי חוו על פי רוב אכזבות וכאב בחייהם המשפחתיים וביחסיהם עם ההורים, והם יכולים להגיב בחשש ובהתנגדות לניסיונות קרבה חדשים (Schofield & Beek, 2005). כדי לאפשר שינוי חיובי בחיי הילד יש צורך גם בהשקעה רגשית גבוהה וגם ביכולת לגלות תובנה.

כדי לפתח את המרכיבים החשובים הללו נדרשת דמות טיפולית זמינה וקרובה. כפי שהודגש שוב ושוב במאמר של דוֹזִייר ועמיתיה, יש סיכון כי דמות מטפלת האחראית לילדים רבים תתקשה ליצור את המחויבות הרגשית הנדרשת ולגלות תובנה לעולמו הפנימי של כל ילד וילד שבטיפולה. כתוצאה מכך ילדים שישלחו למסגרות חוץ-ביתיות קבוצתיות יכולים לחוות חסכים בשני אלמנטים מרכזיים אלו, החיוניים לתפקודם האופטימלי.

השקעה רגשית ותובנה בקרב מדריכות במשפחתונים בישראל

בניסיון להתמודד עם הקשיים שמציבות מסגרות המגורים הקבוצתיות, ומתוך הכרה בחשיבות של סביבה משפחתית וקשרים קרובים בין הילד למטפלים בו, וגם בשל מחסור גדול במשפחות אומנה, פותח בארץ מודל המשפחתון, שהוא מעין משפחת אומנה בתוך מסגרת קבוצתית גדולה. מודל המשפחתון הוא למעשה מודל פנימייתי ייחודי ובעל מאפיינים הדומים לאלו של משפחה, וברצף של סידור חוץ-ביתי הוא נמצא בין אומנה לפנימייה (Anglin, 2004). במשפחתון על פי רוב מתגוררים זוג נשוי וילדיו הביולוגיים יחד עם עוד 10–12 בנים ובנות אשר הוצאו מבתיהם. הילדים (שגילם נע בין 5 ל-15 שנים) שוהים במשפחתון כמה שנים. המשפחתון נתפס כעדיף על פני מקומות השמה קבוצתיים כגון פנימיות, בשל הנוכחות הקבועה והיציבה של שתי דמויות מטפלות (זוג 'הורים', הנקראים 'מדריכים'), האמורה לאפשר סביבת גידול עקבית ובטוחה שבה יוכלו להירקם דפוסי יחסים של קרבה, ביטחון וחום בין הילד לבין המטפלים בו. המטרה היא שהמשפחתון יאפשר לתת לכל ילד יחס קרוב ומסגרת כמו משפחתית.

עם זאת, מסגרת המשפחתונים היא מסגרת קבוצתית, וכל זוג מדריכים אחראי לגידולם של כ-12 ילדים בעלי רקע קשה וצרכים שונים, ובעיקר בעלי צורך בקשר עמוק וממשי עם מבוגר קרוב. נקודות אלו יכולות להקשות גם על המדריכים במשפחתונים ליצור רמות גבוהות של השקעה רגשית ותובנה כלפי הילדים שבאחריותם.

כדי לבחון סוגיות אלו ערכנו לאחרונה מחקר שהתמקד במידת ההשקעה הרגשית

Koren-Karie & Markman-Gefen, 2015; ומשפחתונים (Koren-Karie, Oppenheim, Yuval-Adler, & Mor, 2013). נצפו 30 מדריכות במשפחתונים, כל אחת עם שניים מהילדים שבטיפולן; ילד שבחנה העובדת הסוציאלית של המשפחה כמאתגר ביותר לטיפול, וילד שני שהעובדת הסוציאלית תיארה כנוח ביותר לטיפול. מערך מחקר זה, שבו כל מדריכה נצפתה עם שניים מילדיה הנבדלים זה מזה במידת האתגר שהם מציבים בפניה בחיי היום-יום, אפשר לנו לשאול שאלות הנוגעות להשפעות התנהגות הילד על יכולתה של המדריכה לגלות תובנה לעולמו, ועל מידת ההשקעה הרגשית שהיא מגלה כלפי כל ילד. ממצאי המחקר עולה כי כמחצית מהמדריכות הראו תובנה לעולמם הפנימי של הילדים שבאחריותן, וכי לא היה הבדל מובהק בדפוסי התובנה כלפי הילד הקל לטיפול לעומת הילד המאתגר לטיפול (Koren-Karie & Markman-Gefen, 2015). כלומר, אם המדריכה הראתה תובנה כלפי הילד הקל לטיפול היא נטתה להיות בעלת תובנה גם כלפי הילד המאתגר, ולהיפך. ממצאים אלו מעודדים, כי הם מלמדים שמחצית מהילדים הנמצאים במסגרת טיפול קבוצתית כמו משפחתית (ללא קשר למידת האתגר שהם מציבים בפני המטפלת בהם) גדלים בבית שבו יש דמות הורית המגלה תובנה לעולמם הפנימי. עם זאת, הממצאים מראים כי כמחצית מהילדים (גם כאן, ללא קשר למידת האתגר שגידולם מציב בפני המטפלת) אינם זוכים לכך, וגם לאחר שהוצאו מביתם הם גדלים עם דמות הורית שאינה מגלה תובנה לעולמם הפנימי ולצרכיהם.

לתובנה הורית בקרב אימהות אומנות חשיבות נוספת שיכולה להיות משמעותית במיוחד עבור ילדים אשר נחשפו להתנהגויות הוריות לא מותאמות לצורכי הילד ואולי אף מסכנות אותו. במחקר עכשווי הראו גריי, פורבס, בריגס-גואן וקרטר (Gray, Forbes, Briggs-Gowan, & Carter, 2015) כיצד תובנה אימהית יכולה לשמש בלם (buffer) מפני ההשפעות המזיקות של חשיפה לאלימות. ההנחה שעמדה ביסוד המחקר היא כי אימהות בעלות תובנה יכולות להכיל ולווסת בצורה מיטבית את הלחץ הגואה בילדים אשר נחשפו לאלימות, ובכך למנוע התפתחות של תסמינים פוסט-טראומטיים. גריי ועמיתיה מצאו שילדים שנחשפו לאלימות, ואשר אימהותיהם היו חסרות תובנה, הפגינו בעיות התנהגות רבות יותר מאשר ילדים שנחשפו לאלימות דומה אך אימהותיהם היו בעלות תובנה. רמות בעיות התנהגות בקרב קבוצת הילדים שנחשפו לאלימות אך אימהותיהם היו בעלות תובנה לא הייתה שונה מקבוצת ביקורת של ילדים אשר לא נחשפו לאלימות. ממצאים אלו מחזקים את הצורך לראות יעד מרכזי להתערבות בטיפול יכולות התובנה ההורית של מטפלים בילדים השהים במסגרות קבוצתיות, בין אם הן בעלות מאפיינים משפחתיים ובין אם לא. למסגרות אלו מגיעים ילדים אשר חוו התנסויות קשות בבית הוריהם, וחלקם מגיעים אחרי שהות בכמה מסגרות מגורים קודמות. דמות מטפלת בעלת תובנה ורגישות יכולה לסייע להם להתגבר על מאורעות עברם ולהתמודד בצורה טובה יותר עם נסיבות חייהם.

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

בנוגע להשקעה הרגשית ולמחויבות של המדריכות, מצביעים הממצאים על שונות רבה: יש מדריכות המגלות רמות גבוהות של קבלה ומחויבות כלפי הילדים שבטיפולן, ויש המתקשות בכך. בניגוד לתובנה, מידת ההשקעה הרגשית של המדריכות בילדים שבטיפולן אכן נמצאה קשורה למידת האתגר שמציב הילד: ילדים שהעובדת הסוציאלית דיווחה עליהם שהם מראים יותר בעיות התנהגות, העלו במדריכה פחות רגשות קבלה ומחויבות, לעומת ילדים שהיא הגדירה כבעלי פחות בעיות התנהגות וכקלים יותר לטיפול. כלומר, ילדים במסגרת טיפול קבוצתי, ובמיוחד ילדים המראים בעיות התנהגותיות רגשיות רבות, מתקשים לעורר במטפלת שלהם רגשות של קרבה ומחויבות, שהם כה חשובים לסיוע בהתמודדות עם קשייהם.

ממצאים אלו מדגישים את הבעייתיות שיש במסגרות קבוצתיות. אמנם אין בידינו נתונים מהארץ המורים כי בקרב אימהות אומנות במסגרת שאינה קבוצתית המצב שונה, אך אפשר להניח כי קשה יותר לדמות מטפלת המתמודדת עם מספר גדול של ילדים – אשר בחלקם הגדול מפגינים התנהגויות בעייתיות ומאתגרות – לפתח כלפיהם מחויבות רגשית גבוהה, לעומת מטפלת המגדלת ילד אחד בלבד. בנוסף לכך, הדרכה צמודה ועבודה אינטנסיבית עם מטפלת האחראית לגידולו של ילד אחד יכולה להתמקד בצרכי הילד המסוים ובקשיים הייחודיים שהוא מציב בפני המטפלת בו, ואילו שכשמדובר במסגרת קבוצתית גדולה יש קושי להתמקד בהדרכה ספציפית המתאימה לצרכי כל ילד וילד.

לסיכום, דו"ציר ועמיתיה טוענים כנגד ההשמה במסגרות מגורים קבוצתיות לא-ביתיות הן עבור ילדים והן עבור מתבגרים. כותבי המאמר תיארו את הקשיים העומדים בפני הדמויות המטפלות בילדים במסגרות אלו, בכואן להעניק לילדים טיפול רגיש ומתאים. ממצאיהם מקבלים תמיכה גם מממצאי המחקרים שתוארו כאן, אשר התמקדו במידת ההשקעה הרגשית שהדמויות המטפלות משקיעות בילדים שבטיפולן, וביכולת התובנה שהן מראות כלפיהם, במסגרות טיפול קבוצתיות בעלות מאפיינים ביתיים. נראה כי גם במסגרת בעלת מאפיינים ביתיים כמו משפחתון מתקשות הדמויות המטפלות להציג שיעורי תובנה ומחויבות רגשית גבוהים, שהם תשתית חיונית לטיפול רגיש ומתאים. לפיכך, ממצאים אלו מובילים אף הם לתמיכה במסקנות של דו"ציר ועמיתיה, שמסגרות קבוצתיות אינן פתרון מועדף, והמטרה העיקרית צריכה להיות החזרת הילד למסגרת משפחתית, בין אם החזרה למשפחתו הביולוגית או הכנסתו למשפחת אומנה המאפשרת קשר אישי ועמוק ארוך-טווח.

מקורות

- מרקו, ע. (2012). תובנה הורית לעולמו הפנימי של הילד: תרומתה לבריית המשפחתית במשפחות עם פעוטות. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, החוג לפסיכולוגיה, אוניברסיטת חיפה.
- Ackerman, J. P., & Dozier, M. (2005). The influence of foster parent investment on children's representations of self and attachment figures. *Applied Developmental Psychology, 26*, 507–520. doi: 10.1016/j.appdev.2005.06.003
- Anglin, J. P. (2004). Creating “well-functioning” residential care and defining its place in a system of care. *Child and Youth Care Forum, 33*, 175–192.
- Barth, R., P. (2005). Residential care: From here to eternity. *International Journal of Social Welfare, 14*, 158–162. doi: 10.1111/j.1468-2397.2005.00355.x
- Bates, B. C., & Dozier, M. (2002). The importance of maternal state of mind regarding attachment and infant age at placement to foster mothers' representations of their foster infants. *Infant Mental Health Journal, 23*, 417–431. doi: 10.1002/imhj.10022
- Bernard, K., & Dozier, M. (2011). This is my baby: Foster parents' feelings of commitment and displays of delight. *Infant Mental Health Journal, 32*, 251–262. doi: 10.1002/imhi.20293
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York, NY: Basic Books.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F. A. (2001). The impact of child maltreatment and psychopathology on neuroendocrine functioning. *Development and Psychopathology, 13*, 783–804.
- Colton, M., & Roberts, S. (2007). Factors that contribute to high turnover among residential child care staff. *Child & Family Social Work, 12*, 133–142. doi: 10.1111/j.1365-2206.2006.00451.x
- Dozier, M. (2005). Challenges of foster care. *Attachment and Human Development, 7*, 27–30. doi: 10.1111/j.1365-2206.2006.00451.x
- Dozier, M., Albus, K., Fisher, P. A., & Sepulveda, S. (2002). Interventions for foster parents: Implications for developmental theory. *Development and Psychopathology, 14*, 843–860. doi:10.1080/14616730500039747
- Dozier, M., & Lindhiem, O. (2006). This is my child: Differences among foster parents in commitment to their young children. *Child Maltreatment, 11*, 338–345. doi: 10.1177/1077559506291263
- Fraiberg, S., Adelson, E., & Shapiro, V. (1975). Ghosts in the nursery: A psychoanalytic approach to the problems of impaired infant-mother relationships. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 14*, 387–421.
- George, C., & Solomon, J. (2008). The caregiving system: A behavioral system approach to parenting. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2nd ed., pp. 833-856). New York, NY: Guilford Press.
- Gray, S. Forbes, D., Briggs-Gowan, M., & Carter, A. S. (2015). Caregivers' insightfulness and young children's violence exposure: Testing a rational model of risk and resilience. *Attachment & Human Development, 17*, 615–634. doi:10.1080/14616734.2015.1100207
- Hutman, T., Siller, M., & Sigman, M. (2009). Mothers' narratives regarding their child with autism predict maternal synchronous behavior during play. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 10*, 1255–1263. doi: 10.1111/j.1469 7610. 2009.02109.x

מסגרת מגורים קבוצתית לא-ביתית: אתגרים העומדים בפני הדמויות המטפלות בנוגע לילדים שבטיפולן

- Jee, S. H., Conn, A-M., Szilagyi, P. G., Blumkin, A., Baldwin, C. D., & Szilagyi, M. A. (2010). Identification of social-emotional problems among young children in foster care. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *51*, 1351-1358. doi: 10.1111/j.1469-7610.2010.02315.x
- Koren-Karie, N., & Markman-Gefen, R. (2015). Foster caregivers' insightfulness and emotional investment in foster children. *Journal of Social Work*. Advance online publication. doi: 10.1177/1468017315581528
- Koren-Karie, N., & Oppenheim, D. (2000). *Insightfulness assessment manual for coding*. Haifa, Israel: University of Haifa.
- Koren-Karie, N., Oppenheim, D., Dolev, S., Sher, E., & Etzion-Carasso, A. (2002). Mothers' insightfulness regarding their infants' internal experience: Relations with maternal sensitivity and infant attachment. *Developmental Psychology*, *38*, 534-542. doi: 10.1037//0012-1649.38.4.534
- Koren-Karie, Oppenheim, D., Yuval-Adler, S., & Mor, H. (2013). Emotional dialogues of foster caregivers and two of their children: The important role of caregivers in shaping the interactions. *Attachment & Human Development*, *15*, 1-14. doi: 10.1080/14616734.2013.746822
- Lindhiem, O., & Dozier, M. (2007). Caregiver commitment to foster children. *Child Abuse & Neglect*, *31*, 361-374. doi: 10.1016/j.chiabu.2006.12.003
- Little, M., Kohm, A., & Thompson, R. (2005). The impact of residential placement on child development: Research and policy implications. *International Journal of Social Welfare*, *14*, 200-209. doi: 10.1111/j.1468-2397.2005.00360.x
- Oppenheim, D., & Koren-Karie, N. (2000). *Insightfulness assessment manual for interviewing*. Haifa, Israel: University of Haifa.
- Oppenheim, D., & Koren-Karie, N. (2002). Mothers' insightfulness regarding their children's internal worlds: The capacity underlying secure child-mother attachment. *Infant Mental Health Journal*, *23*, 593-605. doi: 10.1002/imhj.10035
- Oppenheim, D., & Koren-Karie, N. (2009). Parents' insightfulness regarding their children's internal world: Assessment, research and clinical applications. In C. Zeanah (Ed.), *Handbook of infant mental health* (3rd ed., pp. 266-280). New York, NY: Guilford.
- Oppenheim, D., Koren-Karie, N., Dolev, S., & Yirmiya, N. (2009). Maternal insightfulness and resolution of the diagnosis are associated with secure attachment in preschoolers with autism spectrum disorders. *Child Development*, *80*, 519-527. doi: 10.1111/j.1467-8624.2009.01276.x
- Oppenheim, D., Koren-Karie, N., & Sagi, A. (2001). Mothers' empathic understanding of their preschoolers' internal experience: Relations with early attachment. *International Journal of Behavioral Development*, *25*, 16-26. doi: 10.1080/01650250042000096
- Schmid, H. (2007). Children and youth at risk in Israel: Findings and recommendations to improve their well-being. *Children and Youth Services Review*, *29*, 1114-1128. doi:10.1016/j.childyouth.2007.03.001
- Schofield, G., & Beek, M. (2005). Providing a secure base: Parenting children in long-term foster family care. *Attachment and Human Development*, *7*, 3-25. doi: 10.1080/14616730500049019

